ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو

لاڙي محاوري (لهجي) جا ڪي نوان ڦريل اُچار

لسانيات جون ڪيتريون ئي شاخون آهن. انهن جو مطالعو تمام دلچسپ آهي. انهن شاخن ۾ منهنجي خاص دلچسپي محاورن (Dialects) ۾ شروع کان رهي آهي. گهٽ-وڌ 1954ع ۾ مون کي اٽڪل 19 ورهين جي ڄمار ۾ نوابشاهه، خيرپور، سکر، شڪارپور، لاڙڪاڻي ۽ دادوءَ وڃڻ جو موقعو مليو. مقصد محاورن جو مطالعو نه هو پر هر شهر ۾ مون کي سنڌيءَ جي اُچارن ۾ نمايان فرق نظر آيو. واپس بدين پهچي هڪ مضمون "سنڌي ٻوليءَ جا مختلف اُچار" جي عنوان سان لکيم، جيڪو اُن ئي سال نئين زندگيءَ ۾ ڇپيو. اُن کان پوءِ محاورن بابت هڪ مقالو لکيم، جيڪو مهراڻ ۾ ڇپيو. هدايت پريم سان گڏ ٿر جي محاوري بابت ڪتاب لکيم، جيڪو اٿارٽيءَ شايع ڪيو ۽ هاڻي لاڙ ۽ ڪڇ جي محاورن بابت ڪتاب اٿارٽيءَ شايع ڪيو آهي. ان کان سواءِ سنڌي زبان جي ماهيت تي ڪتاب ڇپيو. هتي گفتگو لاڙي محاوري جي هڪ پهلوءَ بابت آهي، جيڪو گذريل ڪن سالن ۾ اُڀري اڳيان آيو آهي.

هر زبان جا محاورا هڪ حقيقت آهن. چينيءَ جا محاورا ويهن کان وڌيڪ آهن. اُنهن ۾ پيڪنگ جو محاورو بنيادي ۽ معياري آهي. حالانڪ پيڪنگ ملڪ جي ٺوري گهٽ اُتر ۾ آهي. اسان جو معياري محاورو ٺوري گهٽ سنڌ جي مرڪز ۾ آهي. ڀيرومل ۽ ٻين محققن هن کان اڳ سنڌي زبان جي لاڙي ۽ ٻين محاورن جو جائزو ورتو آهي. ڀيرومل لاڙي محاوري جي

اُچارن کي معياري محاوري کان گھڻو ڦريل ۽ بگڙيل سڏيو آهي. پنهنجي ڪتاب "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ" ۾ هن سنڌي ٻوليءَ جي لاڙي محاوري بابت ڪي رايا بہ ڏنا. جن ۾ هن چيو تہ لاڙي ٻوليءَ تان اسان جا ڪيترا ماڻهو خندو ڪندا آهن. سنڌ جي ٻين هنڌن جي ٻوليءَ کان اُن جو درجو گهٽ ليکيندا آهن.[1] اُن کان سواءِ ڪاڪي ڀيرومل لاڙي ماڻهن جي اصل نسل ۽ محاوري بابت ڪي ڳالهيون چيون آهن[2]. هتي ان بحث ۾ پوڻ جي ضرورت ڪونهي تہ ٻين محاورن جو ربط معياري محاوري سان وڌيڪ آهي يا اُنهن مادري ٻوليءَ وارا لچڻ قائم رکيا آهن. جي ائين هجي تہ محاورن جو وجود ۽ بحث ئي نہ هجي!

بهرحال لاڙي محاورو (Dialect) ڪن ڳالهين ڪري نمايان آهي، جن مان ٻن جو اشارو ڪري موضوع تي ايندس.

1۔ اوسرڳائي لاڙ جي ٻوليءَ ۾ نمايان آهي. مثال طور ڀ۔ ڌ۔ جهہ ۽ اهڙن ٻين وسرڳ آوازن کي اوسرڳ ڪري اُچارڻ. جيئن ب۔ د ۽ ج وغيره ڪري اُچارڻ. ائين گهر کي گر، ڀت کي ٻت، ڌڙ کي دڙ ۽ جهرڪيءَ کي ڄرڪي چيو ويندو آهي.

2۔ ڊگھن سُر آوازن (vowels) کي اڪثر ڇوٽو ڪرڻ. جيئن 'ڪيائون' کي 'ڪئون' چون ۽ فعلن کي ڇڏي ڪن اسمن کي اُن جي ابتڙ ۽ ڇوٽن سُرن کي ڊگھو ڪرڻ جي عادت عام آهي. جيئن نرڙ کي نراڙ ۽ حجم کي حجام چون. اهڙيءَ طرح لاڙي محاوري ۾ ضميرن ۾ بہ هڪ خصوصي لاڙو آهي. هي سڀ فرق هڪ محاوري کي ٻئي کان جدا ڪن ٿا. ان ۾ وڌيڪ بگڙيل هجڻ يا ڪنهن محاوري جو درجو گهٽ هجڻ جي ڳالهہ ناهي. ذڪر ڪيل ڳالهيون محاورن ۾ موجود رهيون آهن. هاڻي تعليم، ميڊيا ۽ ٻين ذريعن ڪري ماڻهو معياري محاوري ڏانهن اچن پيا.

هتي لاڙي محاوري ۾ آيل ٿورن لاڙن ۽ ڦريل اُچارن جو مختصر جائزو پيش ڪندي آءٌ ڪي اشارا ڏيڻ گهران ٿو. هنن اُچارن کي آءٌ نوان ڦريل اُچار سڏيان ٿو. انهن ۾ ڀرين آنگ اچن ٿا. لاڙ جي هيءَ ايراضي گهٽ ۾ گهٽ ٽن ضلعن بدين، ٺٽي ۽ ٽنڊي محمد خان تي مشتمل آهي. مون هنن ٽن ضلعن ۾

ٺٽي، گهاري، سجاول، ٻٺوري، جهوڪ، گولاڙچي، بدين، ڪڍڻ، تلهار، ٽنڊي باگي، لنواري ۽ ماتليءَ تي نظر پئي رکي آهي ۽ آيو ويو آهيان. انگن جي ڳڻپ جو انداز مون کي ڦريل لڳو آهي. اُن موجب اڳ ۽ ڦريل اُچارن جا مثال هن ريت آهن:

ڦريل	اڳ
ٻہ رُپي	ٻين روپئين
ٽي رُپي	ٽين روپئين
چار رُپي	چئين روپئين
پنج رُپي	پنجين روپئين
ڇهہ رُپي	ڇهين روپئين
ست رُپي	ستين روپئين
اٺ رُپي	اٺين روپئين
ڏهہ رُپي	ڏهين روپئين

ڏهن کان مٿي ويهن تائين روپين ۽ قيمت جي ڳڻپ ٻہ ائين ٿئي. مثال: 'يارهين روپئين' بدران چون: 'يارهن رُپي'. جي پڇبو تہ 'تو هي نوٽ ٻُڪ گهٽي ورتو' تہ جواب ملندو: 'ٽي رُپي'. حقيقت ۾ ٽيڻ ڪپي "ٽن روپين ۾". اهڙي طرح ڏهاڪن جي اُچارن جا مثال هي آهن:

ڦريل	اڳ
ٽيهہ رُپي ۾	ٽيهن روپين ۾
چاليهہ رُپي ۾	چاليهن روپين ۾

ڇا هن کي اڳ قائم غير سنڌي اُچار ۾ ليکجي؟ جيئن ٻروچن ۽ ٻين آباد ٽيل ماڻهن سَتَ روپيا بجاءِ سَتِ روپيا چيوا هيءَ نئين صورتحال اُن کان ٻہ نرالي آهي. هُو تہ فقط پڇاڙي ساڪن ڪرڻ تائين معاملو محدود هو پر هاڻي تہ اُچارن ۾ ٻي ۽ نئين ڦيرڦار آئي آهي. جيئن 'رُپئي' کي 'رُپي' ۽ 'ڇهن' کي 'ڇہ' چيو ويو.

يقينًا هيءَ ڦيرڦار بتدريج آئي آهي. ممڪن آهي گذريل ٽيهن

پنجتيهن سالن ۾ آئي هجي. انگن جي ڳڻپ وقت پڇڻ ۽ جواب ڏيڻ جي سلسلي ۾ بہ ساڳي ڳالھ آهي. مثال طور 'چئين وڳي' بدران 'چار بجي' چوڻ. منهنجي خيال ۾ هي اردوءَ جي اثر هيٺ ٿيو آهي. پيو سبب ٽي وي چئنلز جو اثر آهي. اهڙو جواب مون کي هڪ ماڻهوءَ بہ ڏنو. هُن چيو تہ 'ميڊيا جي زبان جي اثر سبب مون اوهان سان اردو ڳالهائي'. هونئن رابطي ۾ رهندڙ زبان (Language in contact) جو اثر لازمي آهي. باهمي اثر بہ ٿئي ٿو. ماڻهو هڪ ٻئي جون زبانون سکي وٺن ٿا. هيڏانهن اُن جو هڪڙو سبب هي آهي تہ ماڻهو احساس ڪمتريءَ جو شڪار هجڻ سبب پنهنجي وجود، پنهنجي قوميت ۽ زبان کان لاتعلق ٿين ٿا. اُن سان گڏ هو لاشعوري طور بہ ڪنهن نہ ڪنهن دٻاءَ جي اثر هيٺ رهن ٿا. اُن ۾ ڪاروباري نوعيت جو دٻاءُ بہ اهم آهي.

ڪيترن ماڻهن کي مون روبرو يا فون تي ڳالهائيندي 'پل پل'، 'چلو ٺيڪ آهي' چوندي ٻڌو آهي. اهڙي گفتگو جو دائرو لاڙ کان اُتر تائين بہ آهي. لاڙي محاوري جي حدن کان ٻاهر جي ميڊيا جي سطح تي ڏسجي تہ اخبارن ۾ تحرير ۾ اِملا جون غلطيون ٿين ٿيون، جن ۾ قاعدي کي عين بدران همزي سان لکڻ ۽ 'بهرحال' کي 'بحرحال' ۽ 'بهرهال' لکڻ جهڙيون غلطيون ٿين ٿيون. ريڊيو ٽي وي خبرن ۾ خاص طور عام رواجي ۽ گهڻو استعمال هيٺ لفظ بہ غلط اُچاريا وڃن ٿا. جيئن: 'پکو پهہ' کي 'پکو پُهہ' چوڻ. 'ڏِيان' کي 'ڏَيان' چوڻ. 'رٿابنديءَ' کي 'رَٿابندي' ۽ 'کُنڊ ڪڙڇ' کي 'کَنڊ ڪڙڇ' چوڻ وغيره. 'منهنجو دل'، 'منهنجي ڪتاب' ۽ 'سٺو موسم' چوڻ جو رواج عام ٿي ويو آهي. ائين سنڌيءَ ۾ اُچارن جي ٻي بہ ڦيرڦار آئي آهي. اُن سلسلي ۾ عربي فارسي لفظن جا اُچار بہ ڦريا آهن، جن ۾ برف، گرم، ختم، شڪل ۽ ٻيا ڪيترا لفظ اچي وڃن ٿا. مٿين لفظن کي برفَ، گرمِ، ختَم ۽ شِڪل ڪري اُچارجي ٿو. اردوءَ ۾ بہ ائين ٿيو آهي.

اهڙي ريت انگريزي لفظن جا اُچار نہ رڳو اُتر ۽ لاڙ جي محاورن ۾ تقسيم ٿي ويا آهن، پر اُنهن جي جنس ۾ بہ فرق ظاهر ٿيو آهي. مثال طور لاڙ ۾ 'بجيٽ' ۽ 'رزلٽ' مونث آهن، پر شهرن ۾ يا ڪن ماڻهن جي اُچار موجب مذڪر آهن. جيئن: 'رزلٽ نڪتي آهي'، 'بجيٽ سياٽي اچي پيو'.

ان کان سواءِ لاڙ وارن جا نوان ڦريل اُچارَ غلط العام ۾ غلط العوام جي حڪيم فتح محمد جي فارمولي موجب بہ صحيح بنجي ويا آهن. انهن جو دائرو سڄي سنڌ تائين وسيع بہ هوندو. تڏهن بہ پڙهيل ۾ اڻ پڙهيل ماڻهوءَ جي اُچارن ۾ نمايان فرق آهي. اُن ڪري پڙهيل ماڻهوءَ جي اُچار موجب صحيح غلط جو فيصلو ڪرڻ کپي. ڪي اديب بہ غلط اُچارين ٿا. مون اسٽيج تي ويهي تقرير ڪندڙ يا مقالو پڙهندڙ اديبن واتان 'مُهاڳ' کي 'مَهاڳ' چوندي ٻڌو آهي. ٻنيءَ جي سامهون واري پاسي يا ڳنڍيل حصي کي 'مُهاڳو' چئبو آهي. ڪن ڪتابن ۾ 'مُهاڳ' بدران 'مُنڍ' بہ لکيو ويو آهي. زير سان هڪ لفظ 'مِهاڳ' بہ آهي، جيڪو مينهن جي مال لاءِ ڪم اچي ٿو.

محاورا هڪ حقيقت آهن. گهڻي ايراضيءَ ۾ پکڙيل محاورا هڪ ٻئي کان ايترو مختلف هوندا آهن، جو سمجهہ ۾ ئي نہ ايندا آهن. چينيءَ ۾ پيڪنگ ۾ شنگهائي جي محاورن ۾ حرف صحيح/ وينجن/ (consonant) جو بہ فرق ملي ٿو. مثال طور پيڪنگ ۾ اسڪول کي چون 'شُري شيائو' تہ شنگهائي ۾ چون 'پايائو'. ائين پينسل کي پيڪنگ ۾ 'چئن پي' چون تہ شنگهائي ۾ 'ڪِپي' چون. اُن ڪري ڪنهن بہ محاوري کي ڪل جهڙو يا گهٽ درجي جو نہ سڏبو.

مٿي چند معروضات پيش ڪيل آهن نہ تہ هي موضوع گهڻو وسيع آهي ۾ تبديليءَ جو عمل جاري آهي.

حوالا

1. آڏواڻي، ڀيرومل مهر چند. سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ. سنڌي ادبي بورڊ. 1956ع ص ص 121_122
2. ايضاً ص ص 123 کان 126.